

OARI OBRAZI İLƏ MÜDRİK QOCA OBRAZININ OARSİLİOLİ MÜOAYİSƏSİ

Azərbaycan xalq nağılları var ki, onlarda eyni vaxtda həm qarı obrazı, həm də Müdrük qoca obrazı paralel çıxış edir. Adətən Müdrük qocanı qarıya əks mövqedə görsək də, süjet xəttində qarı-dərviş-Müdrük qoca paralelizmi yaranır. *Sibilli Birhoyzer Oerridan* sitat gətirərək Hikmət Quliyev bu paralelizmi belə izah edib aydınlaşdırır: “Mətnlərdə bu iki obraz paralel fəaliyyət göstərir. Çünki “Ata və ana arxetipi varlığın iki mühüm prinsipini ifadə edirlər... Onlar eyni zamanda həm harmonik bütövlüyü və həm ziddiyyəti yaşadırlar. Ata aktiv, yaradıcı başlanğıcı, ana həssaslıq və qayğıkeşliyi ehtiva edir” (8, 112). Biz də bu fikrə öz əlavəmizi edərək deyə bilərik ki, hər ikisi insan başlanğıcını –kişi və qadın başlanğıcını özündə ehtiva etdiyinə görə bilavasitə doğum aktında iştirak edirlər ki, bu da nağıllarda öz əksini tapmışdır. Sahzadə Mütəlib”, “Cantiq”, “Yoxsul qarı ilə şahzadə”, “Simanın nağılı” nağılları bu paralelizmi izah etmək üçün uğurlu nümunələrdir. “Sahzadə Mütəlib” nağılında dərviş-nurani qoca-qarı obrazları paralel çıxış edirlər. Övladı olmayan padşahın dərdinə əlacı dərviş edib, göydən düşən almanın sirrini nurani qoca acırsa, doğum zamanı padşahın cavan arvadının ağrı-acısına göydən enən qarı əlacıdır. Hər dəfə bu qarı gələndə qiyamət qopur, qarı qara buludun içindən çıxır: “Qarı dinməz-söyləməz gəldi zahımın yanına. Gətirdiyi aftaba-ləvəndə onun əl-üzünü yudu, əlini onun qarına çəkdi, elə bil ki, arvadın dərmanı onun əlində imiş, o saat uşaq oldu” (6, 121). Göründüyü kimi burada övladvermə prosesini 2 nəfər icra edir: dərviş və qarı. “Dərviş məhz kişi funksiyasını həyata keçirməklə övladın dünyaya gəlməsində mifoloji ata semantikasını ehtiva edir, eyni zamanda Tanrı semantikasını həyata keçirməklə övladvermə funksiyasında çıxış edir (8, 113). Qarı obrazı da artım rəmzi Ulu Ananın transformudur və hər zaman doğum öncəsi və doğum sonrası proseslərdə iştirak edir. Əfzələddin Əsgər yazır ki, bu nağılda qarı surəti Ana Yerin ifadə formalarından biridir (5, 65). Həqiqətən də, ilk öncə qarının Mütəlibin nənəsi olması, ikincisi qarının doğuma hamilik eləməsi, üçüncüsü Mütəlibi komasında yedirdib-icirməsi və ən əsası Mütəlibin inisiyasiyasının onun evində baş tutması qarının Yer Ananın ifadə forması olmasını bilvasitə sübut edir. “Cantiq” (3, 3) nağılına nəzər salaıq. Burada da dərvişin verdiyi payla oğlan dünyaya gəlir. Pəri xanıma aparan yolun qırağında Cantiq 90 yaşında bir qoca kişiylə rastlaşır. Bu qoca necə hərəkət etməyi Cantiqə başa salır, ona yol göstərir. İnisiyasiya prosesində isə qəhrəman qarının köməkliliyi ilə, ölüb-dirilir. Tanqut Qeseriyasında ölümləri dirildən Ai-dursı qarı var. O, ölümlərin üzərinə su səpib onları dirildir (9, 294). Bu funksiya Azərbaycan xalq nağıllarındakı xəstələnen qəhrəmanın dərdinə əlac tapan qarının funksiyasını xatırladır.

“Simanın nağılı”nda qəhrəmanın qarşısında əngəli, maneəni qarı yaradırsa, bu əngəli aşmaqda qəhrəmana nurani qoca kömək edir. Nurani qoca qarının sirrini Simana söyləyir. Yenə də nurani qoca-qarı paralelizmi ortaya çıxır. “Quyunun yanında qollarına haça vurulmuş ağacda qoca kişi oturub. Qoca həmin xoruzun qarı olduğunu deyir. Məlum olur ki, Simanın bayaq rastlaşdığı qarıdır. O, gah ceyran, gah xoruz cildinə girir (4, 34). “Bənövşə xanım” (2, 339) nağılında isə neytral qarı ilə nurani qoca paralelizmi var. O dünyaya gedən şahzadə orada bir qarı ilə rastlaşır. Bu qarı çörəkbişirən qarılardandır. Qarı qəhrəmana kömək etməsə də ona yolunda maneə də yaratmır. Qarının qəhrəmana pislik etməməsi elə həmin qarının qəhrəmana köməyi deməkdir. Qəhrəmana bir tərənin başındakı qalaçada yaşayan nurani qoca kömək edir (2, 349).

Qoca-qarı paralelizmi olan nağıllarda maraqlı fakta rast gəlirik. Bu nağıllarda qoca obrazı müsbət keyfiyyətə malikdir. “Bənövşə xanım” nağılı kimi istisnalar olmaqla, çox zaman qarılar mənfi xüsusiyyətləri özündə daşıyırlar.

Nurani qoca ilə qarı obrazının ortaq cəhəti çoxdur. Bunu onların yerinə yetirdikləri funksiyalardan görmək mümkündür. Advermə, yol göstərmə, xəbər vermə və s. Nurani qoca Müdrük Qoca arxetipinin paradıqmasıdırsa, qarı Ulu Ananın transformudur. “Müdrük qoca arxetipinin semantik strukturu və paradıqmaları” əsərində Hikmət Quliyevin söylədiyi kimi, simvolik olaraq dərviş kişi başlanğıcını ifadə edərsə, qarı da qadın başlanğıcını işarələyir...Məlumdur ki, epik mətnlərdə rast gəlinən qarı obrazı da Ana arxetipinin enerjisi əsasında “aktivləşir” və onun da folklor təfəkküründə özünəməxsus metaforaları vardır. Buta mərasimində biz bu obrazların paralel fəaliyyətini görürük: dərviş buta verir, qarı onun sirrini bilir (8, 112). “Əzim Sövdəgərin nağılı”nda (1, 178) dərvişlə-qarı birgə hərəkət edirlər. Onların hər ikisi mənfi xarakterdir. Onlara qarşı müsbət qəhrəman isə nurani Əzim Sövdəgərdir. Övladı olmayan padşah dərvişin verdiyi alma ilə övlad sahibi olur. Lakin dərviş burada öz məqsədini güdür, o, padşaha şərt qoyur ki, qızı dünyaya gələcəyi təqdirdə ona bağışlayacaq. Dərviş qızın yerini yalnız qarının xəbər verəcəyini bilir. Bu qarı dərviş kimi hiyləgərdir. Dərviş "Axırda bazarın çıxacağında tumanı əlində, quyuğu belində, bir gözü kor, bir gözü çəp, cındırınnan cin hürkən bir köpək qarıya ras gəldi. Fikirrəşdi ki, bu sir-sifət ki, qarıda var, dünyanın nə pisdiyi desən, onun əlinə gələr. Qızdan mənə bir xəbər versə, bu qarı verəcək" (1, 187). Səfa Qarayev yazır ki, köhnə dünyadan yeni dünyaya keçid prosesinə Müdrük qoca arxetipinin paradıqması olan Nuh peyğəmbər rəhbərlik edir (7, 26). Və bu yeni yaradılmada Ulu ananın paradıqması qarı həyatverən başlanğıc rolunu oynayır.

“Müdrük Qoca arxetipindən qaynaqlanan və kişi başlanğıcını ifadə edən obrazlar cəmiyyətdə Müdrüklik kultunun yaradıcısına çevrilmişdir”sə (8, 196), Ulu Anadan çevrilən qarı obrazında triksterlik Müdrükliyi üstələyir. Nağıllarda daha çox küpəgirən, hiyləgər, eyni zamanda da komik xüsusiyyətlərə sahib olan trikster qarını görmək mümkündür. Nurani qoca müsbət, qarı isə mənfi qütbədir. Qarının hiylələrindən qurtulmaq üçün qəhrəmana yolu nurani qoca, və ya dərviş göstərir. “Gah-gah dağında üç xiyara aşiq olasan” (3, 191) nağılında qoca kişi var. Nağılda küpəgirən qarı qarğış edib padşah oğlunu çöllərə salırsa, qoca kişi xiyarı gətirmək üçün oğlana tapşırıqlar verir. Padşahın oğlu bu tapşırıqların sayəsində məqsədinə çatır.

⁸⁹ AMEA Folklor İnstitutu e-mail: shebnem.vagif@mail.ru

Sənubərin nağılı”nda (2, 362) nurani qoca və küpəgirən qarı motivini görürük. “Sənubərin nağılı”nda Sənubər qarı tərəfindən süpürgə şəklinə salınan ərini nurani qocanın köməkliyi ilə xilas edir. Qoca Sənubərə ərini xilas etməyin yollarını göstərir. O, qəhrəmana mağaraya yenidən girəndə ilk rastlaşdığı küpəgirən qarının olacağını, ona yaxın durmamağı söyləyir (2, 369). Nurani qoca yol ayrıcında oturur. Yol ayrıcı bu dünyayla o biri dünyanı birləşdirir. Bəlli olur ki, küpəgirən qarıya qalib gəlməkdən ötrü saçından tutmalıdır. “Onun saçından tutsan, elə bil hər şey sənin əlindədir” (2, 371). Əksər nağıllarda bəzi dərvişlər istisna olmaqla, nurani qocalar informasiya ötürürlər. “İnformasiyavermə situasiyası, əslində, birbaşa olaraq Müdriklik, yaşıllıq və vaddas semantikasi ilə bağlıdır (8, 116).

Nağılları araşdırarkən qarı-Müdrik qoca və yaxud qarı-dərviş paralelizminin bir daha şahidi olduq. Onların hər ikisi doğum prosesində – doğum öncəsi və doğum sonrası prosesdə paralel iştirak edirlər. O biri dünyaya vullanan qəhrəman qarının manesi ilə rastlaşsın, Müdrik qocanın məsləhəti ilə bu maneəni aşır. Müdrik qoca qəhrəmana buta verirsə, onun əlacını qarı bilir. Bəzi nağıllardakı qarılar istisna olmaqla, əksəriyyət nağıllarda qoca müsbət, qarı isə mənfi qütbə dayanır. Yəni Müdrik qoca-qarı paralelizmində qoca kosmosu, qarı isə xaosu rəmzləndirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı. I cild. Nağıllar, (I kitab), Bakı: Səda, 2006, 400 s.
2. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı. II cild. Nağıllar, (II kitab), Bakı: Səda, 2006, 400 s.
3. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı. III cild. Nağıllar, (III kitab), Bakı: Səda, 2006, 400 s.
4. Azərbaycan Folkloru Külliyyatı. IV cild. Nağıllar, (IV kitab), Bakı: Nurlan, 2007, 400 s.
5. Əsgərov Ə. Azərbaycan sehri nağıllarında qəhrəman. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, 1992.
6. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. IX kitab (Beyləqan, İmişli, Tərtər, Bərdə və Cəbrayıl rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı: Elm 2014, 401 s.
7. Qarayev S. Mifoloji xaos: strukturu və poetikasi. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 212 s.
8. Quliyev H. Müdrik Qoca arxetipinin semantik strukturu və paradiqmaları. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 216 s.
9. Türk xalqları folkloru. IV kitab, Altay dastanları və əfsanələri, Bakı: Elm və təhsil, 2016, 312 s.

Açar sözlər: Qarı, Müdrik qoca, nağıl, başlanğıc, funksiya, paralelizm

Keywords: old woman, wise old man, fairy tale, beginning, function, concurrency

Ключевые слова: старуха, мудрый старец, сказка, начало, функция, параллелизм

QARI OBRAZI İLƏ MÜDRİK QOCA OBRAZININ QARŞILIQLI MÜQAYİSƏSİ

Xülasə

Nağılların obrazlar aləminə nəzər yetirəndə bu obrazların mifologiyadan transformasiya olunduğunu görürük. Qarı və Müdrik qoca həmin transformasiya olunan obrazlardandır. Qarı qadın başlanğıcını, Müdrik qoca isə kişi başlanğıcını rəmzləndirdiyi üçün burada maraqlı məqamlar vardır. Bəzən bir nağılda hər iki obraz iştirak edir.

Qarı və Müdrik qoca o biri dünyaya gedən yolda qəhrəmanın qarşısına çıxır. Bəzən isə doğum prosesində, advermə məqamı gələndə və digər situasiyalarda Qarı və Müdrik qoca meydana görünür. Qarı və Müdrik qoca nağıl süjetlərində paralellik əmələ gətirir. Azərbaycan xalq nağılları içərisində Qarı-Müdrik qoca paralelliyinə aid kifayət qədər nümunə var. Məqalədə həmin nümunələr üzərində Qarı-Müdrik qoca paralelliyi araşdırılıb. Qeyd edək ki, bu paralelliyə Müdrik qoca arxetipinin dərviş paradiqması da aiddir. Bəzi nağıllarda bu paralellik qarşıdurma ilə nəticələnir. Bu qarşıdurma əsasən qarı-dərviş qarşıdurması formasında meydana çıxır.

COMPARISON OF THE CHARACTER OF AN OLD WOMAN WITH THE CHARACTER OF THE WISE OLD MAN

Summary

Paying attention to the world of fairy tales characters, we see that these characters are transformed from mythology. Old Woman and Wise Old Man are transformed characters too. There are some interesting moments here, because the Old Woman symbolizes the beginning of a woman, and the Wise Old Man symbolizes the beginning of a man. Sometimes both characters participate in a same fairy tale. The Old Woman and the Wise Old Man appear on the road of the hero in the next world. Old Woman and Wise Old Man creates parallelism in fairy tales. There are many examples in Azerbaijan folk tales about parallelism between an Old Woman and a Wise Old Man. In this article is explored this parallelism. Note that this parallelism also includes the dervish paradigm of the wise old man archetype. In some tales, this parallelism leads to conflict. This conflict mainly occurs in the form of an "Old Woman -dervish".

СРАВНЕНИЕ ОБРАЗА СТАРУХИ С ОБРАЗОМ МУДРОГО СТАРЦА

Резюме

Обращая внимание на мир сказочных образов, мы видим, что эти образы трансформированы из мифологии. Старуха и Мудрый старец тоже являются трансформированными образами. Поскольку старуха является символом женского начала, а мудрый старец мужского здесь появляются интересные моменты. Иногда оба персонажа участвуют в одной и той же сказке. Старуха и Мудрый старец появляются на пути главного героя в загробном мире. Иногда бывает так что в процессе рождения или когда приходит время дать имя герою и в других ситуациях, сюжете тоже появляются старуха и Мудрый старец. Старуха и мудрый старец создает параллель в сказочных сюжетах. Среди азербайджанских народных сказок есть достаточно количество примеров параллели между старухой и мудрым старцем. На основе этих примеров в статье приведены исследование параллели между старухой и мудрым старцем. Стоит отметить, что это параллель также включает в себя дервишскую парадигму архетипа мудрого старца. В некоторых сказках этот параллелизм приводит к конфликту. Это противостояние в основном происходит между старухой и дервишом.